

Najmidinova Guzal Axlitdinovna

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti,

Bahouddin Naqshband ilmiy-tadqiqot

markazi yetakchi ilmiy xodimi

E-mail: najmidinovaguzal2024@gmail.com

+998909898884

TURKIY XALQLAR MADANIYATI VA UYG‘UNLIGI TO‘G‘RISIDAGI QARASHLAR TAHLILI

Annotatsiya: Mazkur maqolada turkiy xalqlarning madaniy uyg‘unligi masalasi tarixiy va zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda qadimgi mifologik tasavvurlardan boshlab hozirgi globallashuv sharoitigacha bo‘lgan davrda shakllangan madaniy birlik va xilma-xillik paradigmalari o‘rganiladi. O‘rta asr manbalari, zamonaviy fanlararo tadqiqotlar hamda ijtimoiy talqinlar asosida turkiy madaniyatlarning moslashuvchanlik va barqarorlik mexanizmlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: Turkiy xalqlar, madaniy uyg‘unlik, etnomadaniyat, madaniy meros, identitet, globallashuv, tarixiy xotira, madaniy kodlar, til birligi, fanlararo yondashuv, moslashuvchanlik, barqarorlik.

Наджмидинова Гузаль Ахлитдиновна

Докторант Бухарского государственного университета,

Ведущий научный сотрудник

Исследовательского центра Бахауддина Накшбанда

Электронная почта: najmidinovaguzal2024@gmail.com

+998909898884

АНАЛИЗ ВЗГЛЯДОВ НА КУЛЬТУРУ И ГАРМОНИЮ ТУРЕЦКИХ НАРОДОВ

Аннотация: В данной статье проводится всесторонний анализ вопроса культурной гармонии тюркских народов на основе историко-научного подхода. Исследование рассматривает парадигмы культурного единства и многообразия, сформировавшиеся в период от древних мифологических представлений до современных условий глобализации. На основе средневековых источников,

современных междисциплинарных исследований и социальных интерпретаций выявляются механизмы адаптации и стабильности тюркских культур.

Ключевые слова: тюркские народы, культурная гармония, этнокультура, культурное наследие, идентичность, глобализация, историческая память, культурные коды, языковое единство, междисциплинарный подход, гибкость, стабильность.

Najmidinova Guzal Akhlitdinovna

Bukhara State University PhD student,

Leading researcher at the Bahouddin

Naqshband Research Center

E-mail: najmidinovaguzal2024@gmail.com

+998909898884

ANALYSIS OF VIEWS ON THE CULTURE AND HARMONY OF THE TURKISH PEOPLES

Annotation: *This article comprehensively analyzes the issue of cultural harmony of the Turkic peoples based on historical and modern scientific approaches. The research studies the paradigms of cultural unity and diversity that have been formed in the period from ancient mythological ideas to the current conditions of globalization. Based on medieval sources, modern interdisciplinary research and social interpretations, the mechanisms of adaptability and stability of Turkic cultures are identified.*

Keywords: *Turkic peoples, cultural harmony, ethnoculture, cultural heritage, identity, globalization, historical memory, cultural codes, language unity, interdisciplinary approach, flexibility, stability.*

Kirish

Global madaniyatlararo muloqotlar jadallashib borayotgan hozirgi sharoitda turkiy xalqlarning madaniy merosi haqidagi tasavvurlarning evolyutsiyasini o'rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu etnoslarning tashqi ta'sirlarga moslashgan holda o'z milliy o'zligini saqlab qolish qobiliyati etnomadaniy barqarorlikning noyob namunasi hisoblanadi. Mazkur hodisa an'ana va yangilik o'rtasidagi muvozanat

mexanizmlarini namoyon etgani bois, kompleks ilmiy tahlilni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, turkiy xalqlarning tarixiy tajribasi muhim ilmiy tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy global muammolar sharoitida turkiy xalqlarning madaniy paradigmalari qayta ko'rib chiqilishiga bo'lgan ehtiyoj bilan belgilanadi.

An'anaviy qadriyatlarning globallashuv tendensiyalari bilan o'zaro ta'siri mintaqaviy xususiyatlar asosida ilmiy asoslangan talqinlarni talab etadi. Aynan shu jihatdan turkiy xalqlarning madaniy uyg'unligini o'rganish sof akademik doiradan chiqib, millatlararo siyosatni shakllantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Olingan natijalar fanlararo tadqiqotlarning turli yo'nalishlarida qo'llanilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili

Turk qabilalarining qadimgi e'tiqodlari umumiy totemistik kultlar orqali madaniy birlik asosini shakllantirganini ko'rsatadi. Muqaddas hayvonlarga sig'inish yagona muqaddas tasavvurlar tizimini shakllantirgan. Bo'rining ajdod va homiy sifatida e'zozlanishi ko'pchilik turkiy xalqlar mifologiyasida uchraydi[1]. Bu e'tiqodlar inson jamoasini tabiat bilan bog'lovchi kosmologik qarashlarni aks ettirgan. Totemistik kultlar animistik amaliyotlar va oliy iloh sifatida Tangriga sig'inish bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ajdodlar ruhlari va tabiat kuchlariga sig'inish marosimlari yagona marosim majmuasini yaratgan. Mazkur e'tiqodlar tizimi qabilalar guruhlarining yagona muqaddas amaliyotlar asosida birlashishiga xizmat qilgan. Shunday qilib, diniy-mifologik majmua madaniy birlik shakllanishining muhim omili bo'lgan.

O'rxun-Enasoy yodgorliklari erta davrdagi madaniy birlik haqidagi tasavvurlarni tiklashda asosiy manba hisoblanadi. Kultegin va Bilga qoqon toshbitiklaridagi runik yozuvlarda "turk eli" siyosiy-madaniy birlik sifatida tilga olinadi. Bu matnlar turk qabilalarining kelib chiqishi va tarixiy taqdirining birligini ta'kidlaydi[11]. Yodgorliklarda qabilalararo munosabatlarni tartibga soluvchi umumiy huquqiy me'yorlar va axloqiy tamoyillar qayd etilgan. Epigrafik manbalar yagona til va tarixiy an'anaga asoslangan umumiy madaniy makon konsepsiyasini ko'rsatadi. Yozuvlarda hokimiyat vorisligi va turk xoqonliklarining madaniy missiyasi g'oyasi mavjud. Bu yodgorliklar siyosiy birlikning asosi sifatida madaniy mushtaraklik anglanganini aks

ettiradi[4]. Shunday qilib, O'rxun-Enasoy matnlari turk madaniy birligi haqidagi dastlabki rasmiy qarashlarni mustahkamlagan.

Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari XI asrdagi turkiy xalqlarning til va madaniy xususiyatlarini tizimli tarzda bayon etadi. Muallif lingvistik birlikni madaniy umumiylik asosi sifatida ko'rsatib, shunday deydi: "Turklar tili pokdir va ularning yuragi birdir"[9]. Qoshg'ariy mehmondo'stlik va harbiy an'analar kabi etnomadaniy barqaror unsurlarni qayd etadi. Uning asari turk madaniy birligini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Fors manbalari, jumladan, Rashid ad-Dinning "Jome' ut-tavorix" asari turk qabilalari orasidagi hududiy farqlarni ko'rsatadi. Muallif: "Uyg'urlar qipchoqlardan osmon bilan yercha farq qiladi", deb yozib, madaniy xilma-xillikka urg'u beradi. Arab sayyohlari, jumladan, Ibn Fazlan, o'g'uzlar va bulg'orlarning dafn marosimlari va ijtimoiy tuzilishini tasvirlaydi. Bu kuzatuvlar umumiy tuzilma saqlangan holda mahalliy shakllar paydo bo'lganini ko'rsatadi[14].

Diniy omil o'rta asr manbalarida madaniy farqlarning asosiy belgisi bo'lib xizmat qilgan. Markaziy Osiyodagi o'troq xalqlarning zardushtiylik va tangrichilik an'analari ko'chmanchilarning shamanizmidan farq qilgan. Arab geograflari turklarning turli tabiiy muhitlarga moslashuvini alohida ta'kidlagan. Al-Idrisiy shunday yozadi: "Dashtda yashovchilar sahro bo'ylab ko'chadi, tog'liklar esa toshdan uy quradi". Buyuk Ipak yo'li madaniy almashinuv tizimi sifatida faoliyat yuritgan. Oazis shaharlarida turk, so'g'd va xitoy unsurlari qo'shilib ketgan.

"Töre" tushunchasi qadimgi turk davlatchiligidan kelib chiqqan bo'lib, ijtimoiy muvozanatni ta'minlovchi me'yorlar tizimi vazifasini bajargan. O'rxun yodgorliklarida u huquqiy va axloqiy qoidalar majmui sifatida talqin etilgan. Bu tizim qabila ittifoqlari va urug'lar o'rtasida vazifalarni aniq taqsimlash orqali uyg'unlikni ta'minlagan. Uning moslashuvchanligi siyosiy o'zgarishlarga moslashish imkonini bergan. O'rta asrlarda "töre" tushunchasi islom huquqi unsurlarini o'zlashtirib, adolat haqidagi an'anaviy qarashlar bilan uyg'unlashgan[6]. Mahmud Qoshg'ariy va Yusuf Xos Hojib asarlarida shariat va ko'chmanchi urf-odatlar sintezi ko'zga tashlanadi. Jamoaviy mas'uliyat va o'zaro yordam tamoyillari muhim o'rin tutgan. Bu jarayon Qoraxoniylar va Saljuqiylar

davrida boshqaruvning aralash modellari shakllanishiga olib kelgan. XIX asrga kelib “töre” dunyoviy va diniy jihatlarni birlashtiruvchi umumiy madaniy tartibga soluvchi tizimga aylangan. Cho‘qon Valixonov asarlarida uning millatlararo muloqotni rivojlantirishdagi roli qayd etiladi[13]. Shuningdek, tabiat bilan munosabatlarni tartibga soluvchi ekologik an‘analar ham saqlanib qolgan. Bu tarixiy tajribalar modernizatsiya sharoitida barqaror uyg‘unlik paradigmalari shakllanishiga zamin yaratgan.

Tasavvuf an‘analari turk madaniyatini islom qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirishda muhim rol o‘ynagan. Yassaviya va Naqshbandiya tariqatlari mahalliy urf-odatlariga moslashgan holda targ‘ibot olib borgan. Ular turkiy tillar va she‘riy shakllardan foydalangan. Bu yondashuv islomni qadimgi madaniy merosdan uzilmagan holda qabul qilishga imkon bergan. Natijada sufiy axloqi va an‘anaviy ijtimoiy birdamlik tushunchalarini birlashtirgan noyob axloqiy tizim shakllangan.

Tadqiqot metodologiyasi

Turkiy madaniy merosni o‘rganishga oid zamonaviy tadqiqotlar gumanitar va ijtimoiy fanlar usullarini birlashtirgan fanlararo metodologik yondashuvlarga asoslanadi. Ushbu tadqiqotda ko‘tarilgan masalalar madaniy antropologiya, madaniyat falsafasi, tarixiy etnologiya va semiotika chorrahasida joylashgan. Tadqiqot metodlari sifatida quyidagilar qo‘llanildi: tarixiy tavsiflash usuli; madaniyat tarixi metodi; qiyosiy tahlil; madaniyatshunoslik materiallarini sinxron o‘rganish usuli; semantik tahlil; sotsiokulturologik yondashuv; madaniy fon asosida talqin qilish metodi [4].

Bunday sintez tor doiradagi tadqiqotlar chegarasidan chiqib, madaniy hodisalarni kompleks tahlil qilish imkonini beradi. Turli ilmiy paradigmalarni integratsiyalash moddiy va ma‘naviy madaniyat o‘rtasidagi chuqur bog‘liqliklarni aniqlashga xizmat qiladi. Tarixiy-qiyosiy metod bilan semiotik tahlilning uyg‘unlashuvi an‘anaviy amaliyotlarning ramziy kodlarini ochib beradi. Shu bilan birga, sotsiokulturologik yondashuv qadriyatlarning zamonaviy sharoitda uzatilish mexanizmlarini aniqlashga yordam beradi. Bunday metodologik rang-baranglik turkiy xalqlarda madaniy jarayonlar dinamikasini yangicha talqin qilishga zamin yaratadi.

Etnolingvistik tadqiqotlar turkiy xalqlarning madaniy xilma-xilligini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi. Til xususiyatlarini tahlil qilish tarixiy o‘zaro ta’sirlar va mintaqaviy

rivojlanish xususiyatlarini tiklash imkonini beradi. Lingvistik ma'lumotlar etnomadaniy chegaralarning belgisi va substrat hodisalarni aniqlash vositasi hisoblanadi. An'anaviy bilimlar sohasidagi terminologik tizimlarni o'rganish turkiy madaniyatlarning dunyoqarash asoslarini yanada chuqurroq ochib beradi.

Natijalar va ularning tahlili

Turkiy madaniyatga nisbatan an'anaviy qarashlar zamonaviy muammolar sharoitida tarixan shakllangan me'yor va amaliyotlarni saqlab qolish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv tarafdorlari til an'analari, oila qadriyatlari va marosimlar madaniy identitetning asosi ekaniga urg'u beradilar. Modernistik talqinlar esa turkiy xalqlarning madaniy merosini globallashtirishga qaratilgan. Bu qarash tarafdorlari madaniy merosni o'z mohiyatini yo'qotmagan holda yangiliklarni qabul qila oladigan dinamik tizim sifatida baholaydilar. Xususan, folklor motivlari va tarixiy rivoyatlarni zamonaviy san'at va ta'lim dasturlari doirasida qayta talqin qilishga e'tibor qaratiladi. Bunday yondashuv an'anaviy va zamonaviy unsurlarni uyg'unlashtirgan gibril madaniy shakllarning yuzaga kelishiga xizmat qiladi.

Turkiy etnoslarning madaniy qadriyatlarini idrok etishdagi mintaqaviy farqlar merosning ayrim jihatlariga turlicha urg'u berilishida namoyon bo'ladi. Markaziy Osiyoda ko'chmanchi an'analari va epik meros ustuvor bo'lsa, Turkiyada usmoniylar madaniyati va uning zamonaviy davlatchilik bilan bog'liqligi muhim hisoblanadi. Bu farqlar tarixiy rivojlanish va siyosiy kontekstlar bilan belgilanadi. Bunday hududlashuv madaniyatlararo muloqot uchun imkoniyatlar yaratish bilan birga, muayyan ziddiyatlarni ham yuzaga keltirishi mumkin.

TURKSOY kabi xalqaro tashkilotlar turkiyzabon mamlakatlar hamkorligini muvofiqlashtirishda muhim rol o'ynaydi. TURKSOY katta rivojlanish salohiyatiga ega. Undan "iste'molchilik madaniyati"ning vayronkor ta'sirini kamaytirish, tashqaridan singdirilayotgan soxta qadriyatlardan himoyalash uchun foydalanish mumkin [7]. Qo'shma madaniy dasturlarni ishlab chiqish global o'zgarishlar sharoitida milliy o'zlikni saqlashga yordam beradi. Migratsiya jarayonlari turkiy jamoalarning madaniy manzarasini sezilarli darajada o'zgartirib, urbanizatsiya va transmilliylashuv

jarayonlarini kuchaytirmoqda. Aholining megapolislarga va xorijiy mamlakatlarga ko'chishi gibridd identitetlarning shakllanishiga olib kelmoqda.

Umumiy **madaniy kodlar** turkiy etnoslar uyg'unligining tizim hosil qiluvchi asosiy omili hisoblanadi. Ushbu kodlar ko'chmanchi sivilizatsiyaga borib taqaluvchi barqaror arxetiplar, mifologik tasavvurlar va an'anaviy amaliyotlar orqali shakllangan. Ularning universalligi geografik masofalarga qaramay turli turkiy guruhlar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Madaniy kodlar hayotiy marosimlarda, odob-axloq me'yorlarida namoyon bo'ladi. Ularni saqlash mexanizmlari institutsional hamkorlik orqali amalga oshiriladi[5].

Til birligi turkiy xalqlarning madaniy birligida muhim omil hisoblanadi. Oltoy tillari oilasiga mansublik asosiy leksika va grammatik tuzilmalar darajasida lingvistik o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Zamonaviy til siyosati bu imkoniyatdan ta'lim va media strategiyalarida foydalanadi. Til yaqinligi gumanitar sohada hamkorlikni yengillashtiradi[2].

Tarixiy xotira ham madaniy uyg'unlikning muhim tamoyili hisoblanadi. Kelib chiqish, migratsiya va davlatchilik haqidagi umumiy rivoyatlar folklor, dostonlar va tarixiy asarlarda mustahkamlangan. Bu unsurlar jamoaviy identitetni shakllantirib, globallashtirish sharoitida madaniy davomiylikni ta'minlaydi. Tarixiy tajribani zamonaviy sharoitga moslashtirish madaniy aloqalarning barqarorligini kuchaytiradi[8].

Turkiy xalqlarning an'anaviy institutlari zamonaviy madaniy makon sharoitida sezilarli darajada o'zgarishga uchradi. Urug'-qabila tuzilmalari va odat huquqi kabi tarixiy ijtimoiy shakllar zamonaviy davlat tizimlariga moslashtirildi. Bu jarayon an'anaviy qadriyatlardan butunlay voz kechishni emas, balki ularni qayta talqin qilishni talab etdi. Jamoaviylik va avlodlar davomiyligi tamoyillarining saqlanib qolishi madaniy yadroning barqarorligini ko'rsatadi. Bunga oila institutining evolyutsiyasi yaqqol misol bo'la oladi. Kengaytirilgan oila modeli asta-sekin yadroviy oilaga o'rin bo'shatmoqda, biroq patriarxal unsurlar saqlanib qolmoqda.

Mustaqillikka erishilgach, turkiy respublikalarda madaniyatni rivojlantirish va boshqa davlatlar bilan madaniy aloqalarni yo'lga qo'yish uchun sharoit yaratildi. Turkiy respublikalar YUNESKO, TURKSOY, ISESCO, Turkiya hamkorlik va

muvoqilashtirish agentligi (TİKA), MDH madaniy hamkorlik kengashi, Xalqaro Turk Akademiyasi, Yevropa madaniy konvensiyasi va boshqa tashkilotlarga qo'shilib, ilmfan, madaniyat va ta'lim sohalarida hamkorlikni rivojlantirmoqda. Bu hamkorlik moddiy va nomoddiy qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va kelajak avlodlarga yetkazish hamda madaniy sohada tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi [2, 163-bet]. Bunday ko'p bosqichli hamkorlik umumiy madaniy kodlarning uyg'unlashtiruvchi vosita sifatidagi samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, turkiy madaniyatlarning ichki uyg'unligi konsepsiyasi an'analarni saqlash va tashqi ta'sirlarga moslashish o'rtasidagi dinamik muvozanat sifatida samarali tahliliy model hisoblanadi. Ushbu yondashuv Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq hududlarida kuzatiladigan etnomadaniy barqarorlik hodisasini izohlash imkonini beradi. Tarixiy paradigmalar va zamonaviy muammolar tahlili shuni ko'rsatdiki, aynan muvozanatli o'zaro ta'sir mexanizmi madaniy identitetning uzluksizligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Горбунова М.Ю. Ценностные доминанты турецкой традиции: кочевой культурноисторический пласт // Культура и цивилизация. — 2017. — №4. — С. 606–615.
2. Гусейнова Г.К. Стратегия тюркских республик по сохранению историко-культурного наследия на современном этапе // Историко-культурное наследие народов Урало-Поволжья. — 2021. — №1. — С. 162–166.
3. Жумабеков Н.А., Галютин Г.Г. Тюркское культурное наследие в материалах музеев, архивов, библиотек // Международные краеведческие чтения, посвященные 180-летию со дня рождения Чокана (Мухаммеда-Ханафии) Чингисовича Валиханова «Служить будущему своего народа было его мечтой». — Омск, 2015. — С. 2–6.
4. Ибраева Г.О. К вопросу о генезисе традиционного жилища тюркских народов // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.

Гумилева. Серия: Политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология. — 2025. — №3. — С. 316–334.

5. Мартынова М.Ю. Тюркологические исследования в институте этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН // Вестник антропологии. — 2025. — №4. — С. 348–362.

6. Мухамеджанова С.Б., Шалдарбекова А.Б. Приоритеты развития тюркской культурной интеграции // Вестник евразийского национального университета имени л.н. гумилева. Серия политические науки. Регионоведение. Востоковедение. Тюркология. — 2023. — №3. — С. 257–268.

7. Мухамеджанова С., Шахин И., Шарип А. ТЮРКСОЙ и ее роль в культурной интеграции тюркских стран // Turkic studies journal. — 2023. — №1. — С. 98–118.

8. Раев Д.С., Сарсенов М.Б. Взаимовлияние тюркской и европейской культур: ретроспективный дискурс // Вестник. Серия философия. Серия культурология. Серия политология. — 2017. — №2. — С. 129–132.

9. Сабыржанова М.С., Ананьева С.В. Тюркская мифология в повести Е. Турсунова «Келин» // Новые исследования Тувы. — 2024. — №3. — С. 289–301.

10. Сеидов А. Культурное и политическое наследие древних тюрков город кочевников XIII века // Из прошлого. — 2016. — №3. — С. 30–34.

11. N.Rahmonov, B.Matboboyev. O'zbekistonning ko'hna turkiy-run yozuvlari.-Toshkent, "Fan", 2006, 45-52 betlar

12. <https://sirlar.uz/cho-qon-valixonov-haqida-batafsil-ma-lumotlar-tarjimai-hol/>

13. Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до Булгара = Ibn Fadlan's Journey: Volga Route from Baghdad to Bulghar : кат. выставки / Гос. Эрмитаж. – М. : Изд. дом Марджани, 2016. – Парал. тит. л. англ. – 560 с.